

بسم الله الرحمن الرحيم

مدیریت و نظام اداری در اندیشه امام علی (علیه السلام)

نگارنده : دکتر محسن باقر الموسوی

بازگردانان : دکتر حسین شمس آبادی
غلامرضا حقیقی

موسوی، محسن باقر
مدیریت و نظام اداری در اندیشه امام علی (علیه السلام) / نگارنده
محسن باقر الموسوی؛ بازگردانان حسین شمس آبادی، غلامرضا حقیقی. --
تهران: نشر سادات حجازی (نسخ)، ۱۳۸۴.
ISBN 964-96226-7-5: ۲۶۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیفا.
نوع انتشار: ۳۱۱ ص.
کتاب حاضر قیلا تحت عنوان "مدیریت و نظام اداری از دیدگاه امام علی
علیه السلام" توسط شرکت به نشر در سال ۱۳۸۰ با ترجمه حسین سیدی
منتشر شده است.

کتابنامه بصورت زیرنویس.
۱. علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت -- ۴۰ ق --
نظریه درباره مدیریت، الف، شمس آبادی، حسین، ۱۳۴۹ - ، مترجم
ب. حقیقی، غلامرضا، ۱۳۴۹ - ، مترجم. ج. عنوان. د. عنوان: مدیریت و
نظام اداری از دیدگاه امام علی علیه السلام.

۲۹۷ / ۹۵۱

BP ۳۸ / ۰۹ / م ۴۸
۱۳۸۴

کتابخانه ملی ایران

۸۴-۴۷۳۲۷ م

مدیریت و نظام اداری در اندیشه امام علی (علیه السلام)

مؤلف: دکتر محسن باقر الموسوی

مترجم: دکتر حسین شمس آبادی، غلامرضا حقیقی

ناشر: انتشارات سادات حجازی

چاپ اول: ۱۳۸۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

تکثیر و صحافی: انتشارات ثارالله

شابک: ۹۶۴-۹۶۲۲۶-۷-۵

بها: ۲۶۰۰۰ ریال

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و جز اینها برای ناشر
محفوظ است (نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است)

مقدمه مترجمان :

به نظر می آید در برابر آنچه تمدن و فرهنگ غرب می‌نامیم در زمینه‌های گوناگون آن از حکمت و فلسفه ، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی ، مدیریت و غیره ، چنان مرعوب گشته‌ایم که داشته‌های خویش را فراموش کرده یا آنرا به هیچ انگاشته‌ایم . پیش از آنکه غرب با سلاح علم و دانش خویش به یک نوع چیرگی و استعمار علمی بر سایر ملل دست یابد و از آن پس سایه او هام انگیز همه چیزدانی خود را بر سر ملت‌ها بگستراند ، شرق مهد تمدن و علم بوده ، دانش از شرق طلوع کرد آنچنانکه آفتاب از شرق تابیدن گرفت . پیشینیان ما یک بار در تاریخ علم ثابت کردند که پایه‌های بسیاری از علوم در خاک شرق ریشه دارد و اکنون نوبت ماست که یک بار دیگر سر از شرق برداریم و با پرتوهای درخشان آفتاب همراه شویم و زوایای تاریک فهم و اندیشه بشر را روشن کنیم و او را به این حقیقت غبار گرفته مقرر سازیم که شرق و شرقیان تمام این چیزی نیست که تعریفش می‌کنند بلکه شرقیان ریشه دارند و کهن .

از جمله مقولاتی که باب اختلاف نظر را در اذهان شرق و غرب گشوده ، علم مدیریت است . با شنیدن این واژه ناخودآگاه مفهوم غربی‌اش در ذهن ما نقش می‌بندد گویانکه تولد مدیریت در دامن غرب بوده ، اما حقیقت غیر از این است . با بررسی متون اسلامی در می‌یابیم که مدیریت آن هم نه از نوع کلاسیک و کهن بلکه مدیریت نوین در این متون رگه‌هایی دارد ، گنجینه‌های تمدن و میراث اسلامی در واقع معدن بسیاری از علوم‌اند ، باید در ژرفای این اقیانوس عظیم غواصی نمود و مرواریدهای در صدف مانده را بیرون کشید .

کتاب حاضر نقبی است به یکی از معادن پرگوهر میراث اسلامی یعنی نهج البلاغه و مرواریدهای در صدف مانده‌اش . دکتر باقر الموسوی مؤلف گرانقدر این کتاب بی آنکه از ابتدا در ذهن خویش نقشه تطبیق تئوریا و ترجیح یکی بر دیگری را داشته باشد ، با ارائه برخی نظریات مشهور در باب مدیریت و آنگاه با آوردن شاهد مثال‌هایی از کتاب نهج البلاغه ، خواننده محترم را در ارزیابی و مقایسه آزاد گذاشته تا خود میان آنچه موجود است ، دآوری کند . پنهان نیست که مؤلف گرانقدر در برخی مواضع به صراحت از نظریات

و آراء مطرح شده از سوی امیرمؤمنان علی (ع) دفاع جانانه نموده اما هر انسان منصفی پس از مطالعه این کتاب و احیاناً مراجعه به برخی مأخذ و منابع مورد اشاره در این کتاب ، تصدیق خواهد کرد که نویسنده به بیراهه نرفته و آنجا که به دفاع از تئوری های مدیریتی اسلام برخاسته به حق و به جا بوده است .

امید است که متفکران و اندیشمندان مسلمان در سراسر جهان اسلام به جهادی مبارک در عرصه علم و دانش دست زنند و بار دیگر نام خود را بر تارک کاخ دانش ثبت کنند . متفکران جامعه ایران ما نیز از این قاعده مستثنی نیستند ، آنان هم باید تمام نیروی اندیشه خود را بکار گیرند تا از قافله دانش عقب نمانند .

کتاب حاضر گرچه ترجمه و برگردان کتابی دیگر است اما این افتخار را دارد که از منبع و مأخذی برگرفته شده که در دنیای اسلام به ظهور رسیده و این به خودی خود امری مبارک است . و از جهتی دیگر نیز قابل تأمل است و آن اینکه چه بسا آغازی باشد برای انجام نقدها و بررسی های تازه در موضوع «مدیریت اسلامی» . هر چند مترجمان بر این حقیقت واقف اند که آنچه بی عیب و عاری از نقص است تنها ذات باری تعالی است و ما جملگی در نقصان و تقصیریم؛ فلذا از ارباب معرفت توقع می رود که با تیزبینی و موشکافی خود ، نواقص موجود را که بیشتر از ناحیه مترجمان است تا مؤلف ، گوشزد نمایند و ایشان را به آنچه صواب است ، رهنمون سازند . با این حال مترجمان ، این حرکت را جنبشی مبارک دانسته و رجاء واثق دارند که مورد رضای حضرت حق قرار گیرد .

متن اصلی کتاب تحت عنوان « الإدارة و النظام الإداری عند امیرالمؤمنین ع » در چهار بخش و یک پیوست تنظیم شده است که سرفصل مطالب ترجمه شده در فهرست آمده است . مترجمان اصل امانتداری در متن را بر اصول دیگر ترجیح داده و هرازگاهی برای آنکه عبارتی را هر چه دقیقتر به ذهن خواننده فارسی زبان متبادر سازند از کلماتی بهره برده اند که در متن اصلی نبوده و به همین خاطر آنرا در داخل () قرار داده اند . استخوان بندی متون مدیریتی ، جملاتی اخباری و بی تکلف است و با وجود اینکه سعی شد در برگردان کتاب به فارسی این اصل رعایت شود اما در گوشه هایی از نوشتار رنگ و لعابی ادبی به چشم می خورد و این مطلب اغلب در ترجمه عباراتی آشکار گردیده که به نقل از امیرمؤمنان علی (ع) جملاتی آورده شده است . به هر تقدیر این تمام بضاعت علمی مترجمان بود تا این تاریخ .

در ترجمه عبارات نهج البلاغه از کتاب شریف نهج البلاغه ترجمه استاد شهیدی
بهره وافر برده‌ایم . طول عمر و صحت و سلامت برای ایشان آرزو می‌کنیم.

دکتر حسین شمس آبادی

غلامرضا حقیقی

لازم به ذکر است که در پایان این مقدمه از اندوه جانکاهی سخن بگویم که من و
خانواده ام را چندی است گرفتار کرده و آن رحلت غریبانه برادر ارجمند آقای محمد رضا
حقیقی است او که در عصر تاسوعای حسینی نذر کرد تا ۱۴ ساعت به نیت ۱۴ معصوم و
۱ ساعت به نیت سلامتی امام عصر ، عزاداران حسینی را رایگان به مقاصدشان برساند و
در نیمه شب عاشوراء پس از ادای نذرش ، آرام و مطمئن به جوار حق تعالی شتافت.
روحش شاد. ثوابی از این کار اگر حاصل آید آنرا به روح بلند برادرم تقدیم می‌کنم.

التماس دعا

سه شنبه بیست و ششم اسفند ماه ۸۲

اصفهان غلامرضا حقیقی

• سخن ناشر

مسئله‌ی معرفت‌شناسی، ریشه‌ها و اصول آن که در این برهه از تاریخ با آن روبرویم، چه بسا در پاسخ به این پرسش باشد که: چگونه می‌توان دست‌اندرکار ارائه شناختی گشت که از دل واقعیات بیرون آمده و بتواند پاسخگوی پرسشها و حلال مشکلاتمان باشد؟

بسیاری از پژوهشگران در پاسخ به چنین پرسشی راهی را در پیش گرفتند که غرب آنرا آزموده بود، چه اینکه در نظر ایشان، غرب، قطب تولید اندیشه و ایده به شمار می‌آمد. و اینان با آنکه به اصول خویش پایبند بودند، در عین حال راه معرفت‌شناسی غربی را در پیش گرفتند و این موضوع باعث شد تا مصرف‌کننده چیزی باشند که غرب برای حل مشکلات خویش به تولید آن پرداخته بود و از جمله‌ی این مشکلات، تلاش غرب بود تا همچنان ما را دنباله‌رو و مصرف‌کننده خویش در زمینه‌های گوناگون نگه دارد.

در این میان پژوهشگران دیگری نیز بودند که با وجود دارا بودن مایه‌های معرفت‌شناسانه‌ی غرب، می‌کوشیدند تا آنرا به ریشه‌های معرفت‌شناختی خود پیوند دهند و از این پیوند، معرفتی بیرون کشند خاص خویش. و از جمله‌ی این افراد، نویسنده این کتاب دکتر محسن باقرموسوی است که در کتاب خویش به بررسی مسائل نظام‌اداری در اندیشه و سیره‌ی امام علی(ع) پرداخته است و می‌کوشد به کشف ذخائری دست یابد که این نظام از آن بهره‌برده است؛ همچون ویژگیهای فنی و اصول و معیارهای قانونی که می‌توان در زندگی کنونی از آن بهره‌برد. نگارنده در این باره از دو منبع اصلی کمک گرفته است: یکی نهج‌البلاغه به عنوان منبعی در ارائه‌ی بحثهای تئوریک و دیگری سیره و شیوه‌ی عملی امام علی(ع) به عنوان کالبدی که روح مبادی نظری در آن دمیده شده بود. نویسنده با استفاده از این دو منبع در پاره‌ای از قضایا به بحث و گفتگو پرداخته است که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مفهوم مدیریت در اندیشه‌ی امام علی(ع)، تعبیر امام از این مفهوم، ویژگیهای مدیریت آنچنانکه در دیدگاه امام نمایان بود، مدیر؛ صفات و مسؤولیتهای وی، شیوه‌ی مدیریتی امام. نگارنده از آن پس بحثی را پی می‌گیرد و در آن می‌کوشد تا پیوندی شایسته میان قواعد مدیریتی و نظام‌اداری که از اندیشه و رفتار امام بدست آمده و اندیشه‌های نوین مدیریتی ایجاد کند.

وی کتاب را با ارائه‌ی یک‌صد اصل از اصول مدیریت، که بر گرفته از نهج‌البلاغه است، به پایان می‌برد. موضوع‌شناسی، ژرف‌نگری و سادگی سخن از ویژگی‌های این کتاب است؛ آنچنانکه آن را شایسته‌ی اندیشیدن نهاده است.

«مرکز پژوهش‌های اسلامی»

فهرست

۹	لهرست.....
۱۷	پیشگفتار.....
۱۸	منابع بحث.....
۱۹	شبهه و روش بحث.....
۲۳	فصل نخست.....
۲۳	مدیریت؛ معنا و ویژگیهای آن.....
۲۶	مفهوم مدیریت نزد مسلمانان.....
۲۸	مبحث نخست: مفهوم مدیریت در سخنان امیرالمؤمنین(ع).....
۲۹	مطلب نخست: تدبیر.....
۳۰	مطلب دوم: امارت و فرمانروایی.....
۳۱	مطلب سوم: قدرت.....
۳۳	مطلب چهارم: سیادت سید.....
۳۴	مطلب پنجم: سیاست.....
۳۷	مطلب ششم: راعی.....
۳۹	مبحث دوم: ویژگیهای مدیریت از دیدگاه امیرمؤمنان (ع).....
۳۹	مطلب نخست: ویژگی السان(مدیریت).....
۴۱	انسان، آمیزه‌ای از عقل و هوای نفس:.....
۴۵	منشأ فضائل و رذائل.....
۴۸	دنیا و آخرت:.....
۵۱	تقوی.....
۵۳	پرهیزگاران.....
۵۴	نشانه‌های پرهیزگاران:.....
۵۵	مطلب دوم، ویژگی نظم بخشی (به امور، یکی دیگر از صفات مدیریت).....
۵۸	نخست اینکه نشو و نمای یک نظام چگونه است؟.....
۵۹	دوم: یک نظام چگونه تقریت می‌گردد؟.....

۶۳	سوم: چگونه یک نظام فرو می‌باشد؟
۶۴	مطلب سوم: ویژگی گروه‌گرایی (از مجموعه‌ی ویژگیهای مدیریت)
۶۵	نخست ضرورت وجود جامعه و گروه
۶۶	دوم: برانگیختن افراد بر ایجاد روابط جمعی (و ارتباط با جامعه)
۶۷	سوم: چگونگی پیدایش و تکوین جماعت
۶۹	چهارم: طبقه‌بندی جوامع (بر گرفته از اندیشه‌ی امیرمؤمنان)
۷۲	پنجم: چگونگی پیوستن به جامعه‌ی صالح
۷۴	مطلب چهارم: ویژگی هدف‌گرایانه (از دیگر ویژگیهای مدیریت اسلامی)
۸۰	عقل
۸۸	وحدت هدف میان عقل و حلم و علم
۹۰	خلاصه‌ی فصل نخست

فصل دوم

۹۱	مدیر: صفات و وظایفش
۹۳	مبحث نخست: صفات مدیر
۹۵	مطلب نخست: صفات مدیر از دیدگاه افلاطون
۹۶	مطلب دوم: صفات مدیر از دیدگاه ارسطو
۹۷	مطلب سوم: صفات مدیر از دیدگاه فارابی
۹۷	مطلب چهارم: صفات مدیر از نگاه نویسندگان غربی
۱۰۱	مطلب پنجم: صفات مدیر از دیدگاه امیرمؤمنان (ع)
۱۰۶	مبحث دوم: وظایف مدیر
۱۰۸	وظایف مدیر از دیدگاه امیرمؤمنان (ع)
۱۰۸	مطلب نخست: اندیشه و اندیشیدن
۱۱۸	تقریر اندیشه
۱۱۹	موانع تفکر
۱۲۰	خطوط قرمز در دایره‌ی تفکر
۱۲۱	رابطه‌ی بین تفکر و مدیریت

۱۲۲	مطلب دوم: مشورت:.....
۱۲۲	نخست، اهمیت شورا:.....
۱۲۳	دوم: فوائد رأی زنی و مشورت:.....
۱۲۴	سوم: آنچه مشورت کننده را لازم است:.....
۱۲۵	چهارم: شرایط مشاور (طرف مشورت):.....
۱۲۶	پنجم: با اینان که وصفشان را می‌گوئیم مشورت مکن:.....
۱۲۶	ششم: رابطه‌ی میان طرف مشورت و مشورت کننده:.....
۱۲۷	هفتم: عواقب ترک مشورت یا مخالفت با مشورت:.....
۱۲۸	هشتم: کاستیهایی که از ناحیه‌ی ضعف و سستی بر مشورت عارض می‌شود:.....
۱۲۹	سوره‌ی عملی امام علی(ع):.....
۱۳۹	تصمیم‌هایی با کیست؟.....
۱۴۰	تفاوت میان شورا و دموکراسی:.....
۱۴۰	شورا و تدبیر:.....
۱۴۲	مطلب سوم: طراحی و برنامه‌ریزی:.....
۱۴۴	دوم: اولویت بخشیدن به یک امر و تأخیر در انجام امری دیگری:.....
۱۴۵	سوم: ابتدا کار بسیار مهم سپس کار مهم:.....
۱۴۶	چهارم: آماده شدن برای آینده:.....
۱۴۶	پنجم: زمانبندی:.....
۱۴۷	مطلب چهارم: نظارت و کنترل:.....
۱۵۰	بحث سوم، فرمانبرداری و اطاعت:.....
۱۵۰	اهمیت اطاعت و تسلیم:.....
۱۵۱	انگیزه‌های اطاعت:.....
۱۵۲	نخست: پیروی از حق:.....
۱۵۳	دوم: تقویت سازمان:.....
۱۵۴	سوم: پاداش و مجازات:.....
۱۵۵	چهارم: اطاعت از (قوانین یک) نظام:.....
۱۵۶	نتایج اطاعت:.....
۱۵۸	خلاصه‌ی فصل دوم:.....

۱۵۹	سازمان های اداری در دوران امام علی (ع).....
۱۶۲	مبحث نخست : مدیریت متمرکز.....
۱۶۲	مطلب نخست: امام و پیشوا.....
۱۷۱	مطلب دوم : وزیران.....
۱۷۶	مطلب سوم : کاتبان و دبیران.....
۱۸۰	● مبحث دوم : مدیریت منطقه ای (نامتمرکز).....
۱۸۱	مطلب اول : کارگزاران.....
۱۸۷	مطلب دوم : مدیریت مالی.....
۱۸۸	مطلب سوم : دیوان.....
۱۸۹	مطلب چهارم: قضاوت و نظارت بر شئون عامه.....
۱۸۹	موضوع نخست: قضاوت.....
۱۹۲	موضوع دوم : بازرسی و نظارت.....
۱۹۴	مطلب پنجم : دیوان تظلم خواهی.....
۱۹۷	مطلب ششم : فرماندهان سپاه.....
۲۰۰	مطلب هفتم : تقسیمات اداری شهرهای بزرگ.....
۲۰۲	مطلب هشتم: امنیت.....
۲۰۵	مطلب نهم : پیک (چاپار).....
۲۰۶	مطلب دهم : کارکنان.....
۲۰۹	خلاصه ی فصل سوم.....

فصل چهارم..... ۲۱۱

۲۱۱	الدیسه مدیریتی امیر مؤمنان (ع) و تفکر مدیریتی کلاسیک و مدرن.....
۲۱۴	مبحث نخست : « تئوری های کلاسیک در باب سازماندهی و نظام اداری ».....
۲۱۴	مطلب اول : مدیریت علمی و تئوری تیلور.....
۲۱۶	و روزی ایشانرا فراخ دار ! (قسمتی از نامه شماره ۵۳ نهج البلاغه).....

۲۴۹	مطلب دوم : مدیریت متمرکز و نامتمرکز
۲۴۹	موضوع اول : متمرکز و نامتمرکز بطور کلی
۲۴۹	نخست : نامتمرکز و بحث پراکندگی جغرافیایی
۲۴۹	دوم : سیاست‌گذاری به شیوه نامتمرکز
۲۵۰	سوم : مدیریت نامتمرکز
۲۵۱	تداخل مفهوم متمرکز و نامتمرکز
۲۵۲	مزایای نظام نامتمرکز
۲۵۳	نخست : آثار این شیوه در عرصه های سیاسی
۲۵۳	دوم : نظام نامتمرکز و تأثیرات آن در عرصه های اجتماعی
۲۵۳	سوم : نظام نامتمرکز و تأثیر آن در حوزه مدیریت
۲۵۴	نیاز به مدیریت متمرکز
۲۵۴	نتایج سوء ناشی از افراط در مدیریت متمرکز
۲۵۵	نتایج سوء ناشی از افراط در مدیریت نامتمرکز
۲۵۶	عوامل مؤثر در گرایش به مدیریت نامتمرکز
۲۵۶	۱-عوامل سیاسی
۲۵۶	۲-عوامل اجتماعی
۲۵۷	۳-عوامل فرهنگی
۲۵۷	۴-عوامل جمعیتی (Demographic)
۲۵۷	۵-عوامل جغرافیایی
۲۵۷	توزیع وظائف میان مدیریت متمرکز و نامتمرکز
۲۵۸	اول : طرح و برنامه
۲۵۸	دوم : سازماندهی
۲۵۹	سوم : تأمین مالی
۲۵۹	چهارم : اجرا
۲۵۹	پنجم : نظارت و کنترل
۲۶۰	موضوع دوم: مدیریت متمرکز و نامتمرکز از منظر امام علی «علیه السلام»
۲۶۱	نخست: اصل شورا و مشورت
۲۶۲	دوم: اصل تفویض اختیار

۲۶۳	 سوم : اصل مسؤولیت پذیری:
۲۶۵	 نظام نامتمرکز در عرصه سیاست
۲۶۵	 محدوده اختیارات سیاسی در نظام نامتمرکز
۲۶۶	✓ نخست: تعیین وزراء:
۲۶۷	✓ دوم : تشکیل شوراهای مشورتی:
۲۶۷	✓ سوم : تشکیل سپاه و تجهیز آن:
۲۶۸	✓ چهارم: تبیین سیاست خارجی در زمان جنگ و صلح:
۲۶۸	✓ پنجم : حفظ امنیت ملی:
۲۶۹	✓ ششم : تشکیل قوه قضائیه:
۲۶۹	✓ هفتم : هزینه های مالی:
۲۷۰	✓ هشتم : تعیین دستگاهها و عناصر اداری:
۲۷۰	 نظام نامتمرکز در عرصه مدیریت:
۲۷۱	 اول : والی
۲۷۱	 دوم : شورای ایالتی
۲۷۲	 سوم : وزراء
۲۷۲	 چهارم : بازرسان
۲۷۳	 پنجم : بیت المال
۲۷۳	 ششم : اداره خدمات
۲۷۴	 هفتم : دستگاه اداری
۲۷۸	 چهارگانه و هفت گانه
۲۷۸	 خلاصه بحث و مقایسه
۲۸۰	 مبحث سوم: اصلاح اداری
۲۸۰	 تطبیق نتایج بحث با موضوعات کنونی
۲۹۱	 «اصولی در باب مدیریت، برگرفته از نهج البلاغه»

هنگامی که کتاب (اندیشه‌ی اقتصادی در نهج البلاغه) به چاپ رسید، برخی دوستان و همکاران مرا به این راه فراخواندند و خواستار پیگیری درنگاشت‌ن مقنونی در دیگر موضوعات امروزی شدند. از چنین پیشنهادی خرسند شدم و آنرا پس‌نندیدم، بویژه آنکه می‌دانستم جای طرح چنین موضوعاتی که می‌کوشد شیوه و روشی در حل مشکلات جوامع امروزی ارائه دهد، در میان مقنن اسلامی بسیار خالی است.

کتاب حاضر زنجیره‌ی دیگری است که به زنجیره‌ی پیشین (اندیشه‌ی اقتصادی در نهج البلاغه) افزوده می‌شود. از خداوند می‌خواهم مرا در پیمودن این راه پیروز بگرداند تا زنجیره‌های دیگر از این سلسله بخشها را به انجام رسانم چرا که معتقدم پرداختن به چنین موضوعاتی برای مسلمانان که با گام‌هایی استوار به سوی رشد و پیشرفت قدم برمی‌دارند، ضرورتی حیاتی است. اهمیت نظام اداری در پیشرفت ملتها و تحولات جامعه بر کسی پوشیده نیست، مدیریت یکی از عوامل اساسی در پیشرفت تمدن غرب بوده و ضعف در آن نیز از عوامل عقب‌ماندگی برخی دولتهاست. به اعتقاد هنری فایول (Henry Fayol) (۱۸۴۱-۱۹۲۵م) مهمترین عامل عقب‌ماندگی صنایع فرانسه، نبود مدیریتی کارآمد و عدم آموزش اصول مدیریت در سطح مدارس عالی این کشور بوده است.^۱

مدیریت راز اعجاز ژاپن است که چشمها را خیره و عقلا را متحیر کرده است و نیز از جمله عوامل پیشرفت تمدن اسلامی به شمار می‌آید، تمدنی که اندیشه‌های ناب و پیشرفته را در قالب علوم و فنون گوناگون به بشریت نشان داد و هنگامی که جامعه‌ی جاهلی چیزی از مدیریت و نظام اداری نمی‌دانست و هرج و مرج و آشوب بر آن حاکم بود، اسلام مدیریت را به عنوان یکی از دانشها به جامعه‌ی جاهلی پیشکش کرد.

و نهج البلاغه به اعتبار آنکه مجموعه‌ی خطبه‌ها و نامه‌های ارسالی حضرت به کارگزاران خویش است، کتابی است سرشار از اندیشه‌های مدیریتی که با عبارات گویا و جملات کوتاه خود در بر دارنده‌ی بیشترین اصول و شیوه‌های مدیریتی است. گزینش اندیشه‌ها و شیوه‌ها و نهادن آن در چارچوبی تئوریک و تکامل یافته در بحث مدیریت، کار چندان دشواری نیست، چرا که امیرمؤمنان بر حسب نیاز جامعه‌ی آنروز اندیشه‌های خود را

۱- فایول، هنری: اصول فن مدیریت، صفحه‌ی ۱۷ (از متن فارسی) (برخی مترجمین عنوان کتاب فایول را «اصول فن اداره» هم

ترجمه کرده‌اند)

در اداری امور جامعه تبیین کرده است و اکنون آن اندیشه‌های بلند در لابلای خطبه‌ها و نامه‌های ایشان آرمیده و چندان آسان نیست که از جایگاهشان بیرون آوریم و به کارشان ببندیم؛ زیرا چنانکه باید، مرتب و هماهنگ نشده و کاری بس جان فرسا می‌طلبد تا در این اندیشه‌ها درنگ کنیم و از جایگاه‌شان بیرون آوریم و رشته‌ی کلام را از نو بیافیم تا سرانجام بگونه‌ای هماهنگ و یکپارچه درآید.

منابع بحث

دو منبع اصلی در شناخت این کتاب در دسترس بود. نخست کتاب نهج‌البلاغه امام علی(ع) و دیگری سیره‌ی عملی آن حضرت سلام‌الله‌علیه.

و اما نهج‌البلاغه؛ کتابی است سرشار از اندیشه‌های آن حضرت در امر مدیریت و سیاست و تمام علوم و فنون (اداری حکومت)، چنانکه برای بزرگ سیاستمداران و اندیشمندان مسلمان منبع سودمندی گشته است؛ افرادی چون «ماوردی»، «فراء» و «ابن طقطقی» از جمله اندیشمندانی بودند که از این سرچشمه نوشیدند، «ابن طقطقی» در جایی از کتاب خود (الفخری فی الآداب السلطانیة و الدول الاسلامیة) چنین آورده است: «گروهی از مردم به نهج‌البلاغه که کلام امیرالمؤمنین بوده و در آن حکمت و موعظه و توحید و شجاعت و زهد و بلند همتی آموزش داده شده است و بلاغت و فصاحت کمترین بهره‌ای است که از آن برده می‌شود، مراجعه می‌کنند.»^۱

از عبارت ابن طقطقی (که واژه‌ی عُلّ را بکار برده است) چنین فهمیده می‌شود که کتاب نهج‌البلاغه پس از نگارش در سال ۴۰۰ هجری قمری بعد از کلام‌الله مجید و سخن پیامبر(ص)، به یکی از مهمترین مراجع و منابع اندیشه‌ی اسلامی تبدیل گشته است.

عهدنامه‌ی امام به یکی از کارگزارانش (مالک اشتر) از جمله مهمترین متون موجود در نهج‌البلاغه است که پیوسته به عنوان یکی از مهمترین و غنی‌ترین اسناد اداری - سیاسی در تاریخ اندیشه اسلامی به شمار می‌رود. درباره‌ی اندیشه‌های سترگی که در این پیمان‌نامه آمده است پژوهشها و تحقیقات بسیاری به رشته‌ی تحریر درآمده است و به عنوان مرجعی برای هر گونه اندیشه‌ی مدیریت اعم از مدیریت اسلامی و غیره گردیده است.

(حمیدی امین عبد الهادی) درباره‌ی این عهدنامه چنین می‌گوید:

۱- ابن‌الطقطقی: الفخری فی الآداب السلطانیة و الدول الاسلامیة، صفحه‌ی ۱۲

«امام علی(ع) آن هنگام که به یکی از کارگزاران خویش درباره‌ی کارگزاران و زیردستان سفارش می‌کند، در قالب سخنانی کوتاه و گزیده، تازه‌ترین شیوه‌های مدیریتی را درباره‌ی گزینش کارگزاران و کارگران از سوی والیان و به کار گماردن ایشان و نظارت والی بر کار ایشان، ارائه کرده است. [به سفارش امام دقت کنید که] فرمودند: زان پس در کار کارگزاران خویش ببندیش و پس از آزمودن به کارشان بگمار و به خواسته خود و بی‌مشورت به کاری مدار، و چنین کارگزاران را در میان کسانی جو که تجربه دارند و حیا، آنگاه روزی آنان را فراخ دار! «^{۲۱}

آری، در سیره‌ی امام علی(ع) نیز اندیشه‌های مدیریت موج می‌زند، دوران حکومت ایشان در سرزمینهای اسلامی در میان سالهای ۳۵ تا ۴۰ هجری قمری در سخت‌ترین شرایط سیاسی گذشت و با وجود کوتاهی زمان حکومت و غلبه‌ی آشوب و بلوا (بر برخی مناطق)، ایشان توانستند پایه‌های چنان نظام مدیریتی بنا نهند که با استواری در اصول و تحولی که (در شیوه‌ی حکومتداری) پدید آورد، خلفای پیش از خود را پشت سر گذرانند. درباره‌ی این موضوع در فصل سوم همین کتاب بحث خواهیم کرد.

شیوه و روش بحث

نمی‌خواهم این کتاب تنها در زمینه‌ی مدیریت نوشته و از آن سخن گوید؛ آنچنان که نوشتار قبلی نیز کتاب تنها اقتصادی نبود. نهج‌البلاغه یا هر منبع اسلامی دیگر همچون قرآن کریم و احادیث پیامبر(ص) تنها در باره اقتصاد، مدیریت، جامعه‌شناسی و یا سیاست نیست بلکه دستورالعملهایی برای برپایی یک زندگی نیک می‌باشد. و این کتب به اندازه نیاز انسانها در ساختن حیات پاک‌شان، در بر دارنده‌ی پارهای از این علوم‌اند. روا نیست که قرآن کریم یا نهج‌البلاغه را در زمره‌ی کتب اختصاصی اقتصاد، سیاست یا مانند این علوم به شمار آوریم و آنانکه این شیوه را در پیش گرفته‌اند، اهدافی فراتر از این کتب مقدسه دارند.

۱- عبد الحادی : الإدارة العامة في الدول العربية — صفحه‌ی ۲۶

۲- در معن عربی به نقل از نهج‌البلاغه گویای واژه‌های اختیاراً و الحیاء اشتباه است و به جای آن اختیاراً و الحیاء درست است (به نقل از ترجمه نهج‌البلاغه اثر سید جعفر شهیدی)

برای آنکه در عمل دچار چنین خطایی نگردیم بایستی به هنگام استنباط این علوم از منابع بالا، با کمک خود منبع، به تبیین آن علوم بپردازیم و ذهن و یادمان تهی از تمام اندیشه‌ها و نظرات پیشین باشد تا مبادا باری از اندیشه‌های غیر، بر این منابع تحمیل کنیم.

این روش نگارش کتاب «اندیشه اقتصادی در نهج البلاغه» بود و در این کتاب نیز چنین روشی در پیش گرفته ام. ابتدا با خود نهج البلاغه آغاز کرده‌ام و از میان سخنان امیرمؤمنان (ع) و سیره‌ی آن حضرت، نظام اداری تکامل یافته‌ای استنباط نموده‌ام؛ آنگاه کوشیده‌ام تا تحولی در آنچه از اندیشه‌ها که ما را به چنین نظامی رهنمون شده‌اند، ایجاد کنم و میان آنها با اندیشه‌های بشری در شرق و غرب، اسلامی و غیر اسلامی، مقایسه‌ای صورت دهم. در این راه پیشرو و راهبرم همانا استنباط اندیشه‌ی خالصی بود که هیچ فکر دیگری با آن نیامیخته است.

این شیوه در بحث و پژوهش سبب نمی‌گردد که یک تحقیق رنگ و بوی علمی خود را از دست بدهد بلکه برعکس، در خلال استنباط یک فکر از منابع اصلی آن، قید علمی بودن آن تحقیق مورد تأکید قرار می‌گیرد به شرطی که آن برداشت تحت تأثیر اندیشه‌های بیرونی و درونی قرار نگرفته باشد.

هنگامی که خود را در میان این پژوهش می‌یابیم و در ژرفای اندیشه‌های کهن و تفکرات نوین بشری پای می‌نهم، در می‌یابیم که گام به گام به اندیشه‌ای پایبند گشته‌ایم که از این منابع (کتاب - سیره) استخراج کرده‌ایم؛ چه دریافته‌ایم هر آنچه بشریت از پیشرفت‌های معرفت شناختی با خود آورده است به آستانه‌ی آن اندیشه‌ی بلندی که رهبران بی‌همتای ما پایه‌های آن را بنا نهادند، نمی‌رسد. آنانی که به درستی گفتار و کردار و پندار شهره‌اند.

هر که پی‌گیر این پژوهش و پژوهش‌های دیگر در زمینه‌ی مدیریت است، تفاوت میلن شیوه‌ی نگارش این کتاب با شیوه‌های دیگر کتب تخصصی در باره مدیریت را خواهید فهمید.

این کتاب چهار فصل در بر دارد:

در فصل نخست به معنای مدیریت و واژگانی که امیرمؤمنان در تعبیر از این مفهوم به کار برده‌اند، و ذکر ویژگیهای مدیریت از نگاه امیرمؤمنان (ع) پرداخته‌ام. در فصل دوم به موضوع مدیر، صفات و وظائف او از دیدگاه نهج البلاغه نه از زبان علماء و اندیشمندان علم مدیریت، پرداخته‌ام. در فصل سوم طرح آمیزش و همگونی گفتار و کردار در مدیریت

را ریخته‌ام و این فصل را به بحث درباره‌ی مدیریت در کنار بررسی سیره‌ی علوی، اختصاص داده‌ام.

در فصل چهارم این کتاب کوشیده‌ام تا میان اندیشه‌های بیرون آمده از نهج‌البلاغه (در زمینه‌ی مدیریت) با اندیشه‌ها و تئوری‌هایی که جوامع بشری در باره مدیریت تا کنون بدانها دست یافته است، مقایسه‌ای انجام دهم؛ هدف از این کار نشان دادن عظمت اندیشه‌ی اسلامی و اولویت و امتیاز آن بر سایر اندیشه‌ها و نظریات مکاتب دیگر است. کتاب را با ذکر یکصد اصل از اصول مدیریت برپایه‌ی نهج‌البلاغه به پایان برده‌ام و در این اصول به طرح مشکلی یا شرح موضوعی پرداخته‌ام که بهنگام پژوهش در زمینه مدیریت با همه ویژگی‌ها و شاخه‌های آن، بدان برخورد کرده بودم.

امکان ارائه‌ی بیش از یکصد سال اصل نیز فراهم بود اما آنچه مرا بر آن داشت تا به همین میزان بسنده کنم تمرکز بر جنبه‌ی کاربردی این اصول و تأکید بر بخشهایی بود که جنبش ملت مسلمان در راه پیشرفت را حیاتی دوباره می‌بخشد. با این کار در حفظ رسالت این کتاب در تحقق هدفی بسیار با ارزش که همانا ترسیم نظریه‌ای در باره مدیریت بود کوشیدم تا با شیوه‌ای روشن و ساده پاسخگوی نیازهای فکری و فنون اداری هر صاحب منصب و مسئولی باشد.

از خداوند بلند مرتبه امید آن دارم تا مرا در تحقق اهدافم پیروز گرداند که او بهترین سرور و بهترین یاور است.

محسن باقرالموسوی

۱۲/رمضان/۱۴۱۸